

Юрій Зазуляк

Навколо полеміки про феодалізм на Галичині XIV–XV ст.

Кажуть, що якось Фернан Бродель у розмові з відомим угорським істориком Ласло Маккаєм зауважив: *«Я згоден з вами майже в усьому. Єдине, прошу, не називайте те, про що ви говорите феодалізмом»*. На що Л. Маккай буцімто мав відповіді: *«Домовились. Давайте назвемо це кускусом»*. Після чого, згідно з переказом, дискусія про «кускус» тривала ще зо дві години¹. Попри те, що усна традиція цеху істориків донесла до нас цю суперечку про дефініції у формі жаргівливого анекдоту, заледве чи знайдеться сьогодні дослідник, який дозволить собі нею легковажити. Питання що і за яких умов можна називати «феодалізмом» виявилось протягом останнього століття одним з центральних у розвитку досліджень до-модерних суспільств Європи і не тільки Європи.

Досвід історичних досліджень останнього століття показав тенденцію до перетворення «феодалізму» у всеохопну метафору європейської медієвістики. Поняття феодалізму вийшло далеко за межі свого первинного значення, яке слугувало, насамперед, для окреслення ленно-васальних стосунків у середині панівного класу Західної Європи високого та пізнього середньовіччя. Фіксуючи у джерелах присутність подібних соціальних феноменів та процесів, як-от *лени* та *васали*, *комендація* та *омаж*, *замки* та *seigneurie banale*, колапс публічної влади та зростання значення приватних кастеляній у таких віддалених між собою регіонах як Нормандія, Сицилія, Маконне чи Каталонія у період XI–XIII ст., дослідникам європейського середньовіччя доволі важко було не піддатися спокусі розглядати ці інститути та процеси як елементи цілісної системи відносин, якій найчастіше давали назву феодальної. Феодалізм поступово трансформувався у самоназву усього періоду середньовіччя в історії Європи, став універсальною категорією, яка, на думку багатьох істориків, була здатна найбільш адекватно і повно передавати суть та відображати найважливіші риси головних суспільних феноменів та процесів доби середньовіччя та раннього модерного часу. Такі видатні праці, як «Феодальне суспільство» Марка Блока чи «Економічна теорія феодального устрою» Вітольда Кулі — є чи не найвідомішими зразками засвоєння істориками подібного розширеного трактування поняття феодалізму.

¹ Цит. за вид.: Копосов Н. Е. *Как думают историки*. М., 2001. С. 70.

Створена на основі аналізу окремих локальних випадків та обмеженого кола джерел пануюча у історичній науці XIX–XX ст. модель феодальних відносин перетворилася на загальний стандарт для дослідження усіх без винятку регіонів середньовічної Європи. Порівнюючи соціальні стосунки певного регіону чи країни з усталеним еталоном феодалізму, за який найчастіше слугували відносини північно-західної Франції, вчені намагалися встановити темп та ступінь феодалізації чи виміряти девіаційність того чи іншого локального випадку².

Подібний підхід до вивчення феномену феодалізму не міг не викликати справедливої критики. Застереження стосувалися насамперед того, що подібне трактування феодалізму є доволі вразливим з методологічної перспективи. Критики підкреслювали, що класифікація і визначення часто надзвичайно різних за своїм характером, географією і генезою соціальних відносин у Західній Європі як феодальних, веде до неприпустимого спрощення аналізу та страждає очевидним холізмом та есенціалізмом. Наділення словництва західноєвропейського феодального права статусом універсального, такого, що його можна застосувати для аналізу суспільних відносин чи не кожного середньовічного суспільства по суті залишає без належної уваги унікальність і своєрідність місцевих стосунків. Зазначалося, наприклад, що ленно-васальні відносини, які існували у північно-західній Франції і які часто приймалися дослідниками за основу у їхній побудові ідеального типу феодалізму, суттєво різнилися від суспільних процесів, які мали місце в інших регіонах Західної Європи. Вказувалося також на амбівалентність деяких головних категорій та термінів феодального права, які могли відсилати одночасно до цілком різних соціальних феноменів³. Коли говорити про сьогоднішні тенденції до радикального переосмислення поняття феодалізму та його місця в європейській середньовічній історії у сучасній медієвістиці, насамперед

2 Показовим у цьому відношенні може бути добре відоме дослідження видатного угорського історика Єно Сюча про три історичні регіони Європи. Досліджуючи середньовічні підгрунтя історичного відставання та невдач модернізації країн Центральної Європи і зокрема Угорщини, Є. Сюч вказував на «деформацію» розвитку місцевих середньовічних суспільств, порівняно із західноєвропейськими. Той факт, що середньовічна Угорщина не знала розвинених західноєвропейських феодальних інститутів був, на думку Є. Сюча, головною причиною, яка унеможливила виникнення політико-правової культури та суспільної свідомості, ґрунтованих на взаємності у відносинах та повазі прав різних соціальних груп. За твердженням Є. Сюча ідеологія «взаємності у стосунках нерівних» та право «суспільного контракту», які так виразно виступають у західноєвропейському феодалізмі і які стали підставою для зародження концепцій модерного громадянського суспільства, не мали відчутного впливу на розвиток середньовічної Угорщини. Див. російський переклад: Сюч Е. *Три исторических региона Европы. Центральная Европа как исторический регион* / Отв. ред. А. И. Миллер. М., 1996. С. 147–265. Огляд та цікаві спостереження щодо дискусії навколо проблеми феодалізму у середньовічній Угорщині у Rady M. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London, 2001. P. 4–8.

3 Подібні спостереження стосувалися, наприклад, такого ключового елементу феодальних відносин, як омаж (*homagium*). Як показав у своєму дослідженні Пол Гаймс *homagium* у середньовічних джерелах міг окреслювати не лише добре відомий обряд складання васальної присяги, але також і ритуал публічних покори та покаяння, який складав вбивця під час замирення і який був своєрідною символічною компенсацією родині вбитого (Див.: Haums P. *Homage and Feudalism: a Judicious Separation. Die Gegenwart des Feudalismus*. Ed. N. Fryede, P. Monnet, O.-G. Oexle. Göttingen, 2002. P. 13–49).

слід відзначити недавні праці Елізабет Браун і Сюзан Рейнольдс⁴. Особливо в роботах останньої наголошується на тому, що перед 1200 р. такі визначальні категорії феодального права, як фео́д чи васалітет, надзвичайно рідко використовуються для характеристики середньовічного соціуму. Згідно з С. Рейнольдс, поширення норм феодального права як практичного способу урядування і регулювання стосунків власності було тісно переплетено з розвитком нового типу соціально-правничої думки про відносини влади та власності у відроджених школах права Італії та Франції протягом XII–XIII ст. Розвинутий у подальшому юристами XVI–XVIII ст. цей образ феодалізму був некритично перейнятий та застосований дослідниками XIX–XX ст. для аналізу середньовічної реальності.

Концепції феодалізму та феодальних відносин стали протягом останнього століття також домінуючими у вивченні соціально-політичної та економічної історії Київської Русі. Широкого розповсюдження в історичній літературі, насамперед радянського періоду, набуло переконання про феодальний характер суспільного устрою держави Рюриковичів та відповідність соціального й політичного розвитку давньоруського суспільства нормам та інститутам західноєвропейського феодалізму. Теза про феодальний характер Київської Русі в історіографії формувалася разом з утвердженням монопольного становища марксистської теорії в історичній науці СРСР. При цьому марксистські інтерпретації значно розширили географію та контекст застосування аналітичної категорії феодалізму, відкривши простір для створення надзвичайно широких типологічних та порівняльних схем розвитку феодальних відносин у різних кутках світу. Суспільні відносини у Київській Русі часто досліджувалися у контексті «шляхів розвитку феодалізму» в інших регіонах СРСР⁵. У межах цього порівняльно-типологічного аналізу «феодальну ренту», «феодальний спосіб виробництва», «феодальне землеволодіння» шукали і знаходили не лише у Центрально-Східній Європі (Київська Русь) чи Візантії, але також у країнах Закавказзя, Середньої Азії чи Прибалтики.

Водночас у своїх твердженнях про існування феодалізму на Русі радянські вчені більше спиралися на взяті з канонічних марксистських текстів абстрактно-умоглядні схеми, а не на свідчення джерел. Наприклад, через майже повну мовчанку джерел радше домислами можна назвати суперечки про ранньофеодальний чи дофеодальний характер давньоруської держави у IX–X ст. З тієї ж причини малопереконливими та необґрунтованими виглядають переважна більшість спроб вказати на поширеність у Київській Русі умовного служебного

4 Brown E. A. R. *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe. Debating the Middle Ages. Issues and Readings* / Ed. By L. K. Little and B. H. Rosenwein. Oxford, 1998. P. 148–169; Reynolds S. *Fiefs and Vassals: the Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford, 1994.

5 А. П. Новосельцев, Пашуто В. Т., Черепнин Л. В. *Пути развития феодализма (Закавказье, Средняя Азия, Русь, Прибалтика)*. М., 1972. С.

землеволодіння, типологічно подібного до західноєвропейських ленів⁶. Загалом інтерпретація давньоруських суспільних відносин у термінах, запозичених з дослідницького репертуару західноєвропейського феодалізму, дає викривлений та однобічний образ цього суспільства. Репрезентація суспільного ладу Київської Русі як феодального очевидно неможлива без герменевтичної процедури перекладу термінології давньоруських джерел на юридичну мову європейського феодального права. Однак прихильники існування феодального ладу у Київській Русі навряд чи здатні сьогодні дати задовільну відповідь на питання, наскільки такий переклад робить більш зрозумілими та прозорими для вчених давньоруські суспільні відносини⁷.

У даному випадку вищенаведені приклади, почерпнуті з практики досліджень історії Київської Русі, мали б, на мою думку, показати, що проблема адекватного і коректного використання термінології джерел у дебатах навколо поняття феодалізму виходить далеко поза межі тільки суперечки про слова. Акт номінації, як відомо, є ключовою «історіографічною операцією», через яку відбувається визначення, конструювання та класифікація об'єкта історичного дослідження. Використання істориком певної категорії чи терміну завжди імпліцитно вказує на одні та відвертає увагу від інших аспектів аналізованого явища, висвітлює одні історичні феномени та затемнює інші, диктує застосування одних чи нехтування іншими методологічними принципами. Нижче я спробую показати, як аналітична категорія феодалізму співвідноситься з локальними особливостями формування служебного землеволодіння та різноманітних привілейованих верств Галичини XIV–XV ст. — регіону, який у зазначений період виступає своєрідною периферією як «русського світу», так і Центральної Європи.

Як відомо, майже півстолітній період політичної нестабільності у Галицькій Русі, який розпочався у 1340 р. разом зі смертю останнього представника династії Романовичів Юрія II Болеслава і який характеризувався тривалою боротьбою сусідніх держав за галицькі землі, завершився у 1387 р. їх остаточним приєднанням до Польської Корони. Перебування Галицької Русі почергово під

6 Пор. наприклад: Рапов О. М. К вопросу о боярском землевладении на Руси в XII–XIII вв. *Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши, XII–XIII вв.* М., 1974. С. 190–207.

7 Наприклад, у роботі, згаданій у одній з попередніх виносков, читач може знайти плідну дискусію про можливість розглядати інститут «кормління» як «лен, наданий з правом збору данини» чи обговорення тези Б. А. Рибаківа про те, що на кінець X ст. на Русі поступово зникає інституція «васалітету без ленів» (Черепнин Л. В. *Спорные вопросы истории феодальной земельной собственности в IX–XV вв.* А. П. Новосельцев, Пашуто В. Т., Черепнин Л. В. *Пути развития феодализма...* С. 160–162). До цього ж типу «історіографічних непорозумінь», які стосуються аналітичного апарату дослідників «давньоруського феодалізму», треба також віднести відзначені критиками спроби переносити на реалії X–XIII ст. терміни та категорії, властиві для пізнішого періоду Московської держави XV–XVII ст. («вотчина», «кормління», «помістя»), які не були відомі культурі та суспільству Київської Русі. (Толочко А. П. *Князь в древней Руси: власть, собственность, идеология.* К., 1992. С. 151). У даній праці можна також знайти історіографічну критику застосування концепції феодалізму у вивченні соціального ладу Давньої Русі (*Там же.* С. 150–151).

владою володарів з династій Пястів, Анжу та Ягеллонів зумовило стрімке поширення та рецепцію на галицьких землях вироблених у цих сусідніх країнах суспільно-юридичних інституцій, норм та уявлень. Одним з найбільш видимих проявів глибоких соціальних трансформацій на теренах Галичини були докорінні зміни всередині вищих привілейованих верств галицького суспільства, які призвели протягом XIV–XV ст. до формування місцевої шляхетської станової корпорації та типу шляхетського землеволодіння, невідомого у попередній період галицької історії.

Відображенням у джерелах цього процесу є поява з середини XIV ст. перших документів земельних надань і підтверджень на володіння земельними маєтками, та їх поступове перетворення в найбільш масовий тип наявних джерел до історії Галицької Русі того часу. Документи надань, які виходили з канцелярій нових володарів Галичини та їхніх намісників, були ключовим інструментом участі центральної влади у становленні класу привілейованих землевласників Галицької Русі пізнього середньовіччя. Донаційні привілеї визначали соціально-правничі критерії, норми та межі шляхетського статусу, що перебував на той час у процесі формування. Саме через надання влада накладала на отримувачів земельної власності у Галицькій Русі повинності та обов'язки, невідомі вже в той час, наприклад, шляхті Польської Корони і таким чином закріплювала нерівноправність руського нобілітету⁸.

Процес формування місцевого панівного класу та землеволодіння привілейованих груп галицького суспільства, незважаючи на відчутний вплив центральноєвропейської, насамперед польської моделі шляхетства, мав на землях Галицької Русі XIV–XV ст. свою виразну локальну специфіку, що знаходило безпосереднє відображення у донаційній політиці усіх правителів Галичини даного часу. У донаційних привілеях усіх без винятку вище перелічених правителів Галицької Русі обов'язок військової служби визначався як головна передумова для володіння земельною власністю. Особливістю військової служби взамін за отримані маєтки була детально нормована кількість озброєних людей, з якими реципієнт надання мав виступати до військового походу. Донаційні документи також передбачали, що отримувачі королівських надань зобов'язані особисто і постійно проживати в наданому маєтку. Це обмеження було, очевидно, продиктоване прагненням королівської адміністрації створити численну і розгалужену мережу військового осадництва в Галицькій Русі, здатну ефективно захищати її кордони

8 Про аналіз королівської роздавничої політики та характер шляхетського землеволодіння в Галицькій Русі див.: Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. V: Суспільно-політичний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Київ, 1905 (препринт: Київ, 1994). С. 75–76, 78, 80; Линниченко И. А. *Черты из истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV–XV вв.* М., 1894. С. 34–38; Wrostek L. *Rod Dragów — Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej*. Kraków, 1932–1933. S. 138–141; Gawęda S. *Możnowładztwo małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku*. Kraków, 1966. S. 61–62; Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej XIV–XVI w.* *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1978. T. CXIX. Zesz. 4. S. 608–610; Prochaska A. *Lenna i maństwa na Rusi*. Kraków, 1902. S. 5, 8.

від татарських нападів. Про те, що військова колонізація теренів Галицької Русі становила нагальну проблему для польських та угорських правителів, свідчать часті згадки в королівських привілеях про малонаселеність регіону, які слідують відразу після формул про обов'язкове проживання в отриманому маєтку⁹.

Надання обмежували право користування наданою земельною власністю. Документи зокрема містили умову про обов'язкове одержання спеціального королівського дозволу для продажу чи заміни наданого маєтку¹⁰. Акти купівлі-продажу маєтків, укладені шляхтою, ясно показують, що сторони старалися дотримуватися зазначеної норми, а король та його старости стежили за її виконанням¹¹. Документи надань також свідчать, що король часто зберігав за собою право замінити вже наданий маєток на інший¹² і неодноразово користувався цим правом, що, очевидно, посилювало ситуацію невизначеності та непевності з землевласницькими правами значного числа руських нобілів. Вагу, яку королі та їхні намісники приділяли виконанню військової служби на Русі, найкраще показує практика дописування цього обов'язку до вже раніше виданих привілеїв, які не містили подібної умови¹³. Важливість військової служби засвідчує і той факт,

9 Наприклад: *Quomodo cupientes nobilium generum propagines in terribus Russie dilatare* (Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, z archiwum tak zwanego Bernandynskiego we Lwowie w skutek fundacji A. Stadnickiego (далі — AGZ) / Wyd. K. Liske. Lwów, 1873. Т. IV. № XXII. Нове Місто Корчин, 20 серпня 1409 р.); *Attendentes etiam quod ipse una cum uxore et pueris suis Terrarum Russie in qua defectus gentis non modicos patimur* (AGZ. 1870. Т. II. № IV. Городок, 31 серпня 1375 р.).

10 Див. наприклад: *Ibid.* Т. II. № XIX. Клодно, 3 жовтня 1389 р.; *Ibid.* № VI. Львів, 13 грудня 1375 р.; *Ibid.* № XIV. Любомль, 15 липня 1386 р.

11 Пор. документ Владислава Ягайла, яким король підтвердив продаж Тезятина, зроблений братами Якубом і Петром з Тезятина на користь Мацея з Тезятина: *Quamquidem vendicionem et resignationem nos ratam et gratam habentes, admissimus graciose, decernentes ipsam robur obtinere perpetue firmitatis, iuribus tamen nostris Regalibus in omnibus semper salvis* (AGZ. 1872. Т. III. № XCII. Медика, 2 травня 1423 р.).

12 Про тимчасові надання і право алієнації, яке зберігав володар, у наданнях для рицарства у середньовічній Польщі див.: Szczaniecki M. *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII w. Poznań*, 1938. S. 20–32, 37–45.

13 Про це свідчать, наприклад, дані ревізії королівських привілеїв, що відбувалася в 1413 р. у Городку. Урядовці королівської канцелярії зробили наступний допис на королівській грамоті, виданій Михайлові Бучачському у 1392 р. Владиславом Ягайлом: *huic donationi adiunctum est servitium in armis et equis valentibus ad quamlibet expeditionem immanentem* (Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин в Західній Україні. Серія 1: 1361–1530. Подас Михайло Грушевський. *Зануку НТШ*. 1905. Т. LXIII. №VII. Луцьк, 24 січня 1392 р.). Пор. також документ підтвердження Владиславом Ягайлом прав Ходка Лосевича на маєтки у Львівській землі, на якому у 1417 р. було зроблено аналогічний допис (*ZDM*). Wrocław etc., 1974. Cz. VI: *Dokumenty króla Władysława Jagielly z lat 1386–1417*. № 1560. Львів, 27 вересня 1389 р.). Про ревізію королівських надань в Городку 1417 р. див. також: Sułkowska-Kurasio-wa I. *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie Andłgawenów i pierwszych Jagiellonów*. Warszawa, 1977. S. 87–8. Пор. також інші надання Владислава Ягайла з того часу, в яких не згадується військова служба (*ZDM*. Cz. VI. № 1562. Львів, 1 жовтня 1389 р.; *Ibid.* № 1568. Сянок, 6 листопада 1390 р.; *Ibid.* № 1577. Ланьцут, 11 липня 1391 р.).

що ця повинність накладалася не лише на земельні маєтки шляхти і різних військово-служебних груп, а й на власність духовенства¹⁴.

Військова служба за часів Владислава Ягайла не передбачала жодних грошових виплат чи компенсацій для руської шляхти, як це видно з повідомлення Яна Длугоша про події, пов'язані з виданням привілею Владислава III для зем'янства Русі в 1434 р. Останній скасував всі попередні обов'язки руської шляхти і надав їй рівні з польською шляхтою права. Я. Длугош пише, що військова служба руської шляхти до 1434 р. виконувалася *cum quibuscumque hostibus et quotiescumque*, що може свідчити про її радше необмежений характер¹⁵. Напевно саме з цих причин військова служба розглядалася як особливо важка повинність, що призводило навіть до відкритих протестів з боку руської шляхти. Я. Длугош подає розповідь про один з таких протестів, який мав місце в 1426 р., коли руська шляхта відмовилася брати участь у військовій кампанії до того часу, аж поки їй не буде виплачено по п'ять гривень за кожну виставлену до походу особу, як це було передбачено Пйотрковським привілеєм з 1388 р.¹⁶

Перше і найголовніше, на що звертали і продовжують звертати увагу дослідники донаційної політики у Галичині XIV–XV ст. — це відмінність термінології документів надань різних правителів в окресленні прав руських землевласників на надані маєтки. У період правління Казимира III в усіх привілеях цього володаря права на отриману земельну власність у Галицькій Русі окреслюються як дідичні. Натомість Владислав Опольський у своїх документах надань на Русі впровадив терміни феодального, або ж ленного права. Надання *iure feudali* складають переважну більшість серед донаційних привілеїв Владислава Опольського. Ця термінологія донаційних документів була невідома документам Казимира III¹⁷. Наступник Владислава Опольського Владислав Ягайло практикував надання як на дідичному так і на ленному праві.

Питання генези, поширення та функціонування цих різних типів надань, повинностей та залежностей, які сформували особливий тип шляхетської земельної власності та відносин у Галицькій Русі після падіння держави Романовичів у

14 Див., наприклад, підтвердження Владислава Опольського Костянтинові Дяку на володіння двома церквами коло Перемишля було обумовлене виконанням військової служби (*AGZ*. 1875. Т. V. № XIII. Львів, 2 листопада 1378 р.). Так само документ розмежування маєтків монастиря Найсвятішої Диви Марії від земель Старого Самбора з 1425 р. зазначає: *quo quidam Monasterio de quamlibet expidicionem generalem tenebur obsequi domino Regi in equo valenti trium vel quatuor marcarum cum uno sagittario* (Ibid. 1876. Т. VI. № XIV. Самбір, 28 червня 1425 р.).

15 Johannes Długosii seu *Longini Canonici Historiae Polonicae libri XII* / Ed. Przeździecki A. Kraków, 1877. Т. IV. P. 548.

16 Johannes Długosii... *Historiae*. Т. IV. P. 543. Див. також: Kutrzeba S. *Przywilej jedlneński z r. 1430 i nadanie prawa polskiego Rusi*. Kraków, 1911. S. 20; Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. V. С. 85. Постанови Пйотрковського привілею див.: Jus Polonicum, codicibus manuscriptis et editionibus / Ed. I. V. Bandtkie. Varsoviae, 1831. S. 192.

17 Згадки про ленні надання Казимира III маємо лише в люстрації королівських маєтків з 1564 р. Як показав А. Прохазка, відповідні заяви шляхти під час люстрації не узгоджуються з датами самих документів, які насправді датувалися часом Владислава Опольського (Prochaska A. *Lenna i maistwa*. S. 7–8, 23).

середині XIV ст., породили чи не найбільше суперечок та протилежних поглядів в історіографії досліджень. Ключове питань цих дискусій — це проблема пояснення природи та походження відносин влади та власності, які приховуються за термінологією донаційних документів правителів з династії Пястів, Анжу та Яглонів для представників різноманітних привілейованих груп Галицької Русі у другій половині XIV — першій половині XV ст. З погляду деяких формальних характеристик та критеріїв феодального права та відносин, якщо такими вважати, по-перше, умовне, бенефіціальне землеволодіння; друге, особисті (васальні) стосунки, базовані на взаємних зобов'язаннях між дарителем та отримувачем власності; третє, гарантування певної автономії власників бенефіціїв, яке випливало з системи наданих імунітетів¹⁸, галицький тип служебного землеволодіння та відносин справді відповідає категорії феодального. Однак у поглядах істориків можемо все ж знайти суттєві розбіжності щодо того, наскільки відносини, які склалися усередині класу привілейованих землевласників Галицької Русі, тип їхнього землеволодіння, коло їхніх обов'язків стосовно володарів Галичини, можна вважати відповідником чи запозиченням з західноєвропейської системи ленно-васальних, феодальних відносин та землеволодіння.

В історичній літературі знайдемо увесь можливий спектр думок: від твердження про повну тотожність галицьких та західних стосунків через визнання можливості рецепції лише певних елементів західноєвропейського феодалізму на місцевому ґрунті до категоричного заперечення можливості будь-яких серйозних впливів феодального права у Галицькій Русі. Іван Лінниченко, наприклад, не сумнівався в існуванні феодалізму західноєвропейського зразка у Галичині після переходу краю під владу Пястів та Анжу. На думку цього російського дослідника початки феодального землеволодіння в Галицькій Русі заклав Казимир III. Історик також стверджував, що систематичне запровадження цієї моделі соціальних відносин здійснив виходець з германізованої Сілезії Владислав Опольський, спираючись при цьому на факт надань цього князя на так званому *iure feodali*. За І. Лінниченко, за часів Владислава Ягайла на більшості території Галицької Русі надання *iure feodali* майже припиняються, пересуваючись на південно-східні кордони краю та на Поділля¹⁹. Факт рецепції західноєвропейського феодального права та інституту ленів приймав також польський історик Войцех Гейнош, хоча і обмежував їхнє функціонування лише до приватно-правних відносин, зокрема «феодів» та «манств» у володіннях магнатської родини Ярославських. На думку В. Гейноша, форми залежностей, вироблені в руських часах лише, полегшили поширення ленних стосунків в Галицькій Русі в другій половині XIV ст.²⁰

18 Щодо перелічених критеріїв див.: Handelsman M. Z metodyki badań feudalizmu. *Średniowiecze polskie i powszechne. Wybór pism*. Warszawa, 1966. S. 126.

19 Лінниченко І. А. *Черты из истории...* С. 34–36, 41–42.

20 Hejnosz W. *Ius Ruthenicae. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*. Lwów, 1928. S. 6.

Безперечно такими, що належать до васально-ленних відносин західноєвропейського типу, вважав умови надань в Галичині і Антоній Прохазка. Зокрема, він визначав обов'язок військової служби та пов'язані з ним приписи особистого проживання та заборони вільного продажу маєтку як характерні риси саме васально-ленних відносин²¹. Особливістю поглядів А. Прохазки було те, що він вважав існування ленного землеволодіння у Галицькій Русі місцевим, руським феноменом, виникнення та становлення якого відбулося ще у час перед польським завоюванням регіону. Для А. Прохазки руські служебні відносини були чимось на зразок локальної версії універсальної європейської моделі феодалізму, натомість факт можливої рецепції та засвоєння західного ленного права у Галичині у його інтерпретації не був чітко наголошений. На думку А. Прохазки — це власне Польща, а не Галицька Русь, не знала феодалізму. У цьому зв'язку історик підкреслював контраст між руською ленною системою, яка всіляко ущемлювала права місцевого боярства та польським земським правом, якому А. Прохазка приписував позитивну роль у розвитку станової свідомості та політичної емансипації польської шляхти. Погляди А. Прохазки якоюсь мірою поділяв також інший польський дослідник Генрик Пашкевич. Для окреслення галицького служебного землеволодіння він вживає термін «русський феодалізм». Типологічно цей «русський феодалізм», за словами Г. Пашкевича, був ідентичним до системи західноєвропейських ленних стосунків та мав допольське місцеве походження²².

Натомість серед істориків, що більш скептично висловлювалися з приводу відповідності галицьких форм шляхетського землеволодіння західноєвропейським суспільно-правним зразкам, були Михайло Грушевський та Людвік Виростек. Обидва вчені вказували на можливу місцеву генезу служебного землеволодіння, деякі елементи якої могли бути рецепцією норм рицарського права країн Центральної Європи, а інші — могли бути успадковані з часів Галицько-Волинської держави. М. Грушевський не виключав можливості певних впливів феодального права в Галицькій Русі, особливо в період панування Владислава Опольського²³. Однак вчений вважав, що формування умовного шляхетського землеволодіння тут було швидше результатом «текучих потреб польської політики», зумовленим необхідністю захисту кордонів від татарської загрози, аніж наслідком свідомої та цілеспрямованої імплементації західного феодального права в краї. При цьому М. Грушевський підкреслював факт існування служебних, прекарних форм шляхетського землеволодіння у сусідніх з Галицькою Руссю землях Великого князівства Литовського, які за своїми умовами стояли близько до галицьких, але не були пов'язані в жодний спосіб з нормами ленного права. Зокрема майже ідентичні галицьким умови шляхетського землеволодіння на Поділлі, на думку М. Грушевського, своєю генезою сягали допольських часів,

21 Prochaska A. *Lenna i maństwa*, S. 11–12.

22 Paszkiewicz H. *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa, 1925. S. 261–263; 267.

23 Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. V. С. 78.

про що збереглися прямі вказівки в місцевих грамотах з першої половини XV ст.²⁴

Для Л. Виростка, у свою чергу, надання *iure feudali* були радше спробою описати у поняттях західного феодального права обов'язки руських зем'ян, що існували тут ще з часів Галицько-Волинської держави. У концепції Л. Виростка умовна військова служба була ключовим елементом суспільного ладу Галицької Русі, який історик характеризував як «систему військового устрою» і в якому усі соціальні відносини були підпорядковані потребі захисту східних кордонів²⁵. Зокрема Л. Виростек, на відміну від інших істориків (А. Прохазка, М. Грушевський, Г. Пашкевич) вбачав у поширенні в Галичині чітко визначеної військової служби норму, що походила з часів допольського чи доугорського панування.

Цей короткий і далеко неповний перегляд історіографії питання добре показує наскільки відмінним серед істориків могло бути розуміння походження службених відносин у Галичині. Помітною є неможливість для дослідників встановити чіткі та зрозумілі критерії її атрибути, на підставі яких можна було б визначити явище «галицького феодалізму». Скажімо, у поглядах багатьох істориків більш чи менш виразно присутня тенденція протиставляти надання на дідичному та «феодальному» праві, найчастіше ототожнюючи власне з останнім типом надань феодальні відносини у Галицькій Русі. Ригористичний правничий формалізм, який таким чином знаходив прояв у більшості інтерпретацій питання про природу і походження донатій у Галицькій Русі з кінця XIX — початку XX ст. передбачав, з одного боку, суворе розмежування надань на феодальному і дідичному праві, а, з іншого, намагання ідентифікувати певні повинності чи обов'язки руської шляхти, які містилися у донатійних привілеях, як елементи «класичної» васально-ленної системи. Однак при першому ж порівнянні надань на ленному та дідичному праві бачимо відсутність суттєвих відмінностей в умовах цих двох типів донатій. Умови надань на дідичному праві, які всіляко підкреслювали контроль за наданою земельною власністю з боку володаря та сувору залежність володіння землею від виконання військової служби, визначали службений та залежний характер дідичного землеволодіння не меншою мірою, аніж у випадку ленних надань²⁶. Про подібність обох типів надань свідчить хоча б той факт, що такі ключові повинності руської шляхти, як королівський дозвіл на купівлю-продаж маєтку, право аліенації чи заміни наданих маєтків, залежність володіння від

24 Грушевський М. *Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.)*. Післямова, примітки та покажчики Миколи Крикуна. Львів, 1996. С. 165–166; Його ж. *Історія України-Руси*. Т. V. С. 74–75, 78–79, 82. Пор. також: Яковенко Н. *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*. К., 1993. С. 31.

25 Wyrostek L. *Rod Dragów — Sasów...* S. 139.

26 Про неможливість чіткого розмежування в умовах надань на дідичному та ленному праві див.: Prochaska A. *Lenna i maistwa...* S. 10–12. Про засадничу роль обов'язку військової служби, яка залишалася головним мотивом роздавничої політики і визначала умовність всіх титулів отриманої власності у Великому князівстві Литовському, див. спостереження М. Грушевського (Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. V. С. 66, 96). Порівн. також слушні зауваги польського історика щодо різних значень, які могли надаватися термінам дідичного права в князів-

військової служби, влада залишала часто незмінними, незалежно від того, йшлося про дідичні чи про ленні надання. Так само відсутність чітких відмінностей між обома типами надань помітна подекуди у формулярі донаційних документів. Деякі документи взагалі не уточнювали, на якому праві власності володів маєтком шляхтич, як це бачимо, наприклад, з документа Владислава Ягайла для Яна з Берави²⁷. Відомі також документи, де дідичне право власності поєднувалося з термінологією ленно-васальних стосунків. Наприклад, надання Владислава Опольського для Гичка Сланча з 1375 р. визначає право власності отримувача як дідичне, але й підкреслює, що Гичко має володіти маєтком як васал князя *que ceteri nostri vasalli bona ipsorum tenent*²⁸. Така неточність формулювань умов надань Владислава Опольського нерідко ставила дослідників, які намагалися класифікувати донаційні документи цього князя, перед нелегким вибором, до якого власне класу надань, на дідичному, чи феодалному праві, зараховувати подібні донації²⁹?

На неможливість чітко виділити коло обов'язків, які б були властивими тільки для певного типу надань та властивих їм форм служебного землеволодіння, вказують також відомі документи про переведення маєтностей шляхти з ленного на земське або дідичне право. В історіографії справедливо прийнято вважати, що дані документи відображають тенденції до зміцнення прав руських нобілів на володіння наданою земельною власністю, що стало важливою передумовою для зменшення залежності руських землевласників від королівської влади та зростання їхніх станових привілеїв³⁰. Однак достатньо навіть побіжного погляду, щоб впевнитися, що зміст цих документів далеко не завжди відповідає таким твердженням дослідників. Скажімо, документ з 14 листопада 1387 р., яким Владислав Ягайло перевів земельну власність Бенька з Жабокрук з феодалного на дідичне право, залишає в силі *omnia et singula iura Ruthenica in terra Russie ab antiquis temporibus...tenta et habita plenario conserva(re)*³¹. У світлі вищенаведеної цитати не виключено, що галицькі *iura feudalia* могли включати повинності різного походження, включно з давньоруськими. Характерно, що зі згаданих документів загалом важко скласти враження про те, від яких саме повинностей звільнялися посідачі власності на ленному праві і в чому власне полягала специфіка цього типу землеволодіння. Відсутність будь-яких уточнень щодо об-

ських земельних донаціях на користь рицарства у Польщі XIII ст. (Sczaniecki M. *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce*. S. 37–38).

27 AGZ. T. IV. № XVI. Медика, 27 жовтня 1407 р.

28 Ibid. T. II. № VI. Львів, 13 грудня 1375 р.

29 Див. наприклад вагання А. Гілевича щодо одного такого документа Владислава Опольського, який історик, попри відсутність прямих згадок про феодалне право, відніс саме до цієї категорії надань сілезького князя (Gilewicz A. Stanowisko i działalność gospodarza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378. *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie*. Lwów, 1929. S. 95).

30 Про переведення з ленного на земське право див.: Prochaska A. *Lenna i maństwa...* S. 22; Линниченко И. А. *Черты из истории...* С. 41–42.

31 ZDM. 1974. Cz. VI. № 1532. Краків, 14 листопада 1387 р.

ов'язків, характерних тільки для ленного права, маємо, наприклад, у випадку маєтностей Васька Тептюковича, які були переведені *de iure feudali alias Szluskiego* Владиславом Ягайлом у 1416 р. При цьому важливо відзначити, що, перевівши маєтки Васька Тептюковича на земське польське право, Ягайло фактично зберіг за собою незмінними ті самі повинності, які застерігав Владислав Опольський у своєму ленному наданні з 9 грудня 1375 р.³² Так само згадуваний документ для Бенька з Жабокрुक говорить лише про *omnia iura feodalia, modos et consuetudines universas removen(do), dantes etiam et confern(tes) prefato Benconi, suis heredibus ... plenam et omnimodum facultatem prefatos villas...vendere, tenere, comutare*.

Остання цитована фраза у документі переведення маєтків Бенька з Жабокрук про право продати, замінити і передати надані маєтки у спадок, тобто право на свій розсуд розпоряджатися наданою земельною власністю, вказувала б на те, що саме норми, які обмежували права користуватися власністю і передбачали необхідність отримання королівського дозволу на продаж маєтку і становили основу «галицької версії» ленного права. З розумінням надань на ленному праві у Галицькій Русі як насамперед системи контролю з боку правителя над обігом наданої земельної власності треба також пов'язувати поширення на галицьких теренах практики конфіскацій чи переводу з маєтку в маєток, яку широко застосовували правителі³³. Тут ще раз важливо підкреслити, що галицьке службне землеволодіння та пов'язані з ним повинності не лише суттєво обмежували групові права та привілеї руських землевласників, але також перешкождали стабілізації землевласницьких прав руської шляхти через можливість короля у будь-який момент позбавити шляхтича його маєтку.

32 AGZ. T. V. № XXX. Неполоміце, 26 жовтня 1416 р. Пор. також майже ідентичний випадок з переведенням *de iure servili in ius terrestre*, зробленим мазовецьким князем Земовитом для власників Облажниць, що на Жидачівщині в 1435 р. Надання земського права Гнатові, Судкові та Яцеві з Облажниць було обумовлене збереженням цілого ряду повинностей, які зазвичай зустрічаються в донаційних документах Владислава Опольського та Владислава Ягайла (Ibid. 1872. T. III. № CVII. Жидачів, 5 березня 1435 р.). Пор. також аналогічний документ Владислава Ягайла для Михайла Мужила з Бучача (ZDM. 1975. Cz. V.I: *Dokumenty króla Władysława Jagielly z lat 1418–1434. № 2012. Перемишль, 21 липня 1427 р.*).

33 Збереглися численні свідчення широкого застосування володарями цього свого права. Див., наприклад, документ про компенсацію коштів Владиславом Опольським Яськові з Мазовша за його викуп з литовського полону, яка відбулася шляхом надання останньому солецтва в Радимні, яке князь у свою чергу забрав у Миколая Желязноглови (AGZ. 1880. T. VIII. № XIII). Село Бранниця в Самбірському повіті було забране Владиславом Опольським у Станіслава Близнаця, навіть не зважаючи на письмовий документ князя Юрія Наримунтовича, який представив Станіслав Близнаць для підтвердження своїх прав на цей маєток (ZDM. 1969. Cz. IV: *Dokumenty z lat 1211–1400. № 1043. Між Нижанковичами і Бахором, 26–31 грудня 1377 або 1378 р.*). У 1395 р. Владислав Ягайло надав Янові Іванішу Угріну села Лису і Носів у Галицькому повіті у взамін за корчму над рікою Липою (Ibid. Cz. VI. № 1610. Галич, 14 жовтня 1395 р.). У 1414 р. цей же король забрав у Івана і Климента, синів Джорджа зі Ступниці, млин, званий солтиський, приєднав до свого дворища в Озимині і взамін надав цим шляхтичам монастир, званий Городище (Ibid. № 1784. Нове Місто Корчин, 6 березня 1414 р.). Пор. також інші цього типу заміни маєтків: Ibid. Cz. VII. № 2028. Сандомир, 10 вересня 1428 р.; Ibid. № 1867. Нове Місто Корчин, 24 лютого 1418 р.

Несталий та тимчасовий характер отриманої власності зумовлювали запізнілий характер перетворення земельної власності у центральний критерій належності до шляхетського стану. Про це може свідчити також майже повна відсутність серед галицького боярства XIV ст. імен, утворених на основі маєтків, якими вони володіли. Це добре простежується на прикладі тестаційних формул галицьких документів другої половини XIV ст.³⁴ У другій половині XIV ст., здається, тільки Ходко Бибельський — власник найбільших земельних маєтків з поміж галицького боярства — прийняв на постійно форму імені, утворену від його родового гнізда Библа. Натомість загал галицького боярства, у тому числі і найвпливовіші з поміж них (Гліб Дворскович, Ходко Лоевич, Васько Кузьмич, Петро Іванович, Кадольфовичі та Патрутовичі), хоча вже і були доволі великими землевласниками, проте ніколи не вживали топонімічних форм імен, що часто унеможлиблює ідентифікацію їхніх родових маєтків³⁵. Перевага патронімічних форм у передачі боярських імен над топонімічними все ще помітна на початку XV ст. Для прикладу, на документі судового вироку у суперечці між Владиславом Ягайлом та Ядвігою Пілецькою за Тичин і Заліську волость з 1404 р., на якому як свідки фігурує численна група руських зем'ян (28 осіб), кількісне співвідношення між цими формами запису імен складає 10 до 18 на користь родової форми³⁶. При цьому з 10 зем'ян, чії імена були записані у топонімічній формі, лише 6 були русинами за походженням (Бенько Жабокрицький, Іван Клецький, Андрейко і Грицько Бибельські, Гринько Соколецький, можливо Данило Задеревицький). Натомість у другій групі шляхти, що не вживала топонімічних додатків до своїх імен, за винятком двох осіб (Яшек Мазовшанин і Ян Фортуна), усі решта належали до нащадків руських бояр. Серед них бачимо таких великих землевласників і впливових постатей тогочасного галицького суспільно-політичного життя, як Грицько Кірдейович, Волчко Преслужич, Васько Тептюкович, Костько Слонечкович, Костко суддя перемиський і Яцько суддя сяноцький. Родові форми передачі імен, характерні для руського боярства, ще можна також знайти, хоча і в незначній кількості, на документах васальної присяги, що її складала руська шляхта перед Владиславом Ягайлом у 1427 р. у Галичі. Подібна патронімічна форма імен була настільки традиційна для руського

34 Схожий характер утворення російських феодальних прізвищ, який був відображенням доволі пізньої генези приватного служебного землеволодіння в Росії, відзначав також В. Б. Кобрин (*Кобрин В. Б. Власть и собственность в средневековой России*. Москва, 1985. С. 46).

35 На документі купівлі Петром Радіовським маєтку Пникут у братів Шульжичів з-поміж руського боярства лише Ходко Бибельський разом з маловідомим Осташком Соульським використовують топонімічну форму свого прізвища. Натомість 14 інших свідків руського походження на цьому документі записані за традиційною патримонічною формою (Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словник-показчики М. М. Пешак. Київ, 1974. № 20). Подібну картину серед свідків бачимо на документі купівлі Іваном Губкою Каленикового монастиря у пані Хоньки Васькової. Тут співвідношення топонімічної і патронімічної форми запису прізвища складає 2 (Ходко Бибельський та Стецько Бдещицький) до 8 (Там само. № 27). Пор. також тестаційні формули наступних документів: *ZDM. Cz. IV. № 946; Грамоти XIV ст. № 16, 21, 60.*

36 *Українські грамоти*. Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. / Вид. В. Розов. К., 1928. № 38. Медика, 19 жовтня 1404 р.

зем'янства, що нерідко топонімічні додатки до їхніх імен, які вони прибирали за польською модою, спотворювалися і передавалися як патронімічні. Наприклад, на згаданих документах присяги руської шляхти з 1427 р. зустрічаємо *Klepko Chilczycz*, а не *de Chilczycze*, *Jurga Sostalowycz*, а не *de Ostalowycze*, *Stanko Kuropatnycz*, а не *de Kuropatnyky*.

Таке припущення добре узгоджується з фактом майже повної відсутності вказівок джерел на поширеність боярського служебного землеволодіння у період перед польським та угорським завоюванням Галичини у середині XIV ст. Ми фактично нічого не знаємо про політику останніх Романовичів у сфері роздавання князівського земельного домену. Свідчення про процес документування боярської земельної власності у державі Романовичів другої половини XIII — першої половини XIV ст., що знаходило б свій вираз у привілеях-наданнях чи підтвердженнях князівської канцелярії на право володіння тим чи іншим маєтком, носять надзвичайно фрагментарний характер і дійшли до нас у вигляді нечислених пізніших згадок та копій так званих грамот князя Лева.

Очевидно можна говорити про радикальний злам, який відбувся у «культурі зберігання» та способах передачі знання та пам'яті у галицькому суспільстві у середині XIV ст. Саме цим, напевно, можна пояснювати різкий контраст між кількістю писаних документів, які дійшли до нас з часу до і після падіння династії Романовичів у Галичині. Масове наростання кількості писемних документів, особливо земельних надань, може свідчити про докорінну зміну у ставленні до писемного документа, про поширення письма у регулюванні суспільних відносин, зокрема у сфері приватного землеволодіння, а, отже, і про важливі суспільні зміни у Галичині того часу. Зростаюча потреба у отриманні і збереженні письмових привілеїв на земельну власність серед різних груп галицького суспільства, яку спостерігаємо з середини XIV ст., може слугувати показником інтенсивності процесу складання служебного землеволодіння і, у свою чергу, відображати таким чином значне посилення ролі земельної власності у конституванні шляхетського статусу.

Можна, отже, припустити, що становлення служебного умовного землеволодіння у тому вигляді, як ми застаємо його у Галичині у другій половині XIV ст., у попередній період, за правління останніх Романовичів, перебувало лише на початкових етапах. Цей процес набув масового характеру лише з переходом Галицької Русі під владу володарів з династії Анжу та П'ястів. Це, у свою чергу, є чи не найвагомим аргументом проти існування у часи держави Романовичів якоїсь зрілої, сформованої версії «руського феодалізму», що ґрунтувалася на служебних відносинах, подібних до системи рицарського права країн Центральної Європи XIII–XIV ст., характерні для якого обов'язки та повинності потім перейшли у надання другої половини XIV ст.

Інший принциповий момент у розгляді даної проблеми, на який дотепер звертали порівняно незначну увагу і який суттєво підважує можливість застосовувати європейські моделі феодално-ленних відносин для інтерпретації галицького суспільства пізнього середньовіччя — це певна невідповідність між феодалним,

ленним правом як писаним і кодифікованим та системою залежності руських землевласників як передовсім сферою усного і нечітко визначеного, неуніфікованого права і звичаю. Як бачимо, вищезгадані документи переводу шляхетських маєтків на земське право обмежуються лише загальними згадками про звільнення від обов'язків, які приписувалися наданням ленного права, залишаючи їх детальний опис та перелік повинностей поза писаним документом. Важливо відзначити, що ця риса була характерною для більшості королівських надань в Галицькій Русі загалом. Переважна більшість повинностей руської шляхти, за винятком вже згадуваних обов'язків, безпосередньо пов'язаних з виконанням військової служби та річної сплати двох грошів з кожного селянського двору, які зустрічаємо майже в усіх привілеях, регулювалася на основі усного звичаю та земської практики і, як правило, не фіксувалися в донаційних документах зовсім, або ж про їх існування згадувалося лише в загальних виразах³⁷. Лише нечисленні згадки в джерелах дозволяють частково відтворити додатковий обсяг обов'язків руської шляхти. Так, лист перемишльського судді Костька до Владислава Ягайла, складений, очевидно, у перше десятиліття панування Владислава Ягайла, повідомляє про збір вівсяної данини зі шляхти Перемишльської землі. Про сплату вівса, накладену на руську шляхту, повідомляє також Брестський привілей, виданий Владиславом Ягайлом для польських станів у 1425 р. Згідно з текстом привілею, шляхта Галицької Русі була зобов'язана сплачувати цю данину до смерті Ягайла. Іншим джерелом, що містить інформацію про служби і повинності руської шляхти, є *Історія Я. Длугоша*. Оповідуючи про урівняння в правах руської шляхти з польською у 1434 р., Я. Длугош перелічує *multa et graviora tum tributa tum onera*, які були накладені на шляхту Галицької Русі в часи Владислава Ягайла і які, крім власне військової служби, включали також допомогу при будівництві королівських замків, річну плату двох мір вівса, двох мір жита та чотирьох грошів.

Найкращим свідченням ключової ролі усного права і звичаю у функціонуванні військово-служебної організації в Галичині того часу може слугувати надання та володіння земельною власністю, не підкріплені жодними писемними королівськими документами³⁸. Існування такої практики відоме переважно з королівських документів, які підтверджували таке землеволодіння вже, так би мовити, *post factum*³⁹. Окремі документи детальніше зупиняються на різниці в часі між правною акцією, за якою шляхтич отримував право на маєтність, та вистав-

37 Наприклад, вже згадуваний привілей Владислава Ягайла з 1407 р. для Яна з Берави говорить лише про *soluciones, daciones, contributiones et alia nostra iura singula, nobis et nostrique successoribus tenentur solvere, quamadmodum per homines et villanos aliorum terrigenarum eisdem terre Lemburgensi nobis dari sunt solite et consuete*, не деталізуючи, про які саме повинності йдеться (AGZ. Т. IV. № XVI). Про цю рису надань у Галицькій Русі та на Поділлі див.: Грушевський М. *Барське староство...* С. 158; Його ж. *Історія України-Руси*. Т. V. С. 65, 76.

38 Див. Wyrostek L. *Rod Dragów — Sasów...* S. 31–32; 138.

39 Наприклад, Владислав Ягайло надав у 1391 р. для Васька і його сина Волчка села Раденичі, Димошичі і Козловичі, якими згадані особи, згідно з цим документом, володіли перед тим: *et quas hucusque possederunt et possident* (ZDM. Cz. VI. № 1577. Ланьцут, 11 липня 1391 р.). Документ Владислава Опольського з 1385 р. для Дмитра з Скоромохів, яким князь підтверджує

ленням самого документа. Так, обставини отримання Яном Зубрським привілею на осадження Скнилова і вітйство у цьому ж селі від Владислава III у 1437 р. показують, що право на володіння Скниловом було надане Янові із Зубри ще Владиславом Ягайлом, однак через недогляд королівського підканцлера документ так і не з'явився за життя батька Владислава III. Цікаво відзначити, що надання Владислава III для Яна зі Зубри було зроблене на прохання і за підтвердженням влоцлавського єпископа Владислава, який в часі панування Ягайла і був тим підканцлером, з вини якого канцелярія не випустила привілей⁴⁰. Інший приклад — це надання письмового привілею на «князство» в Маковій Самбірського повіту для Іллі Волоха, зроблене перемишльським старостою Миколаєм з Конецьполя. Як випливає з тексту документа, згаданий Ілля Волох володів «князством» в Маковій ще з часу, коли старостою був батько Миколая, Пшедбор, який і надав право осадження Макови Іллі⁴¹. Село Урож з руським монастирем у Самбірському повіті — родове гніздо родини Уроських гербу Сас — початково належало першому відомому представникові цієї родини Станіславу Близнецю як вислуга (*deservita*), надана князем Юрієм Наримунтовичем і не підтверджена жодним письмовим документом. Станіслав Близнець отримав письмовий документ на цей маєток лише за правління Владислава Опольського як компенсацію за забране у нього село Бранницю⁴².

Хронологічна розбіжність між часом отримання земельної власності і письмовим підтвердженням на володіння цією власністю, з одного боку, вказує, наскільки нестійким залишався статус отримувачів власності на Русі, а, з іншого боку, демонструє ключову роль письмового документа в процесі нобілітації класу землевласників на Русі, а також у зміцненні їхніх прав власності на надані маєтки. Л. Виростек, який торкався цієї проблеми у своєму дослідженні шляхетських родин гербу Сас, підкреслював, що відсутність підтверджень у значної кількості надань свідчить, наскільки важкою і довгою могла бути вислуга в Галицькій Русі, де було порівняно легко осісти, але важко отримати письмове підтвердження і стати повноправним членом шляхетської верстви⁴³.

право власності Дмитра на Скоромохи і Войнилів, підкреслює: *villas subscriptas videlicet Skoromochy et Wonylow sitas in districtu Haliciensi Demetrii nostri fidelis de Skoromochy fore et fuisse ab antiquo suas invenimus et reperimus, ac in possessione constitutum* (Кілька грамот Володислава Опольського. Подав Михайло Грушевський. *Записки НТШ*. Львів, 1903. Т. LI. Кн. 1. № 4. Городок, 3 вересня 1385 р.). Право власності перемишльського єпископа Іллі на Лисичий Брід в Самбірському повіті було визнане самбірським старостою Сташком з Давидова не завдяки писаному документу, але на основі зізнань свідків, які підтвердили, що перемишльські єпископи володіли цією землею з часів князів Льва і Юрія (Купчинський О. Згадки про акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV ст. у тогочасних і пізніших документальних пам'ятках. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV ст. Дослідження та тексти*. Львів, 2004. № 23. Самбір, 21 січня 1422 р., С. 819–821).

40 AGZ. Т. V. № LXX. Краків, 3 березня 1437 р.

41 Ibid. Т. VI. № LVIII. Перемишль, 2 травня 1464 р.

42 ZDM. Cz. IV. № 1043.

43 Wyrostek L. *Rod Dragów — Sasów...* S. 138.

Тривале володіння земельною власністю, не підтверджене жодними письмовими документами, чи вказана на початку неможливість чіткого розмежування, і навіть певна довільність вживання титулів права, будь-то діничного чи ленного, у документах показують, що найважливішим у процесі роздавання та документації земельної власності галицької військовослужебної верстви була необхідність насамперед зафіксувати сам факт служби та повинностей, які повинні були нести власники. Натомість уточнення правового статусу маєтку, відображення його в усталеній та чіткій термінології документів вважалося справою другорядною⁴⁴. Ці дві характеристики процесу земельних надань у Галицькій Русі можуть промовляти на користь припущення про відсутність якоїсь спланованої, продуманої та послідовно реалізованої концепції «феодалізації» Галицької Русі XIV–XV ст.⁴⁵ Вони ж можуть також свідчити про термінологічні труднощі, пов'язані з тим, щоб адекватно передати суть та особливості галицького служебного землеволодіння. Тип надань та соціальних стосунків, що його джерела другої половини XIV — першої половини XV ст. окреслюють як ленно-васальні, незалежно від його генези, був інтегрований в систему місцевих служебних відносин та тісно переплетений з іншими формами служебного землеволодіння. Вживання «термінології», що виводилася з репертуару західноєвропейського феодального права, у галицькоруських документах могло слугувати певним загальником, правничою абстракцією, якою могли окреслювати дуже різні форми соціальних відносин, що мали набагато більше розбіжностей, ніж подібностей. Так документи, які висвітлювали процес осадництва на німецькому праві, зокрема донації для солтисів та вїттів німецького права нерідко прирівнювалися за своїми служебними обов'язками до ленних надань. Наприклад, у 1424 р. Владислав Ягайло надав братам Янові, Клименсові і Спиткові з Сімушової солтиство в Нагуєвичах на ленному праві (*ut haec scultecia iure feudali donata censeatur*)⁴⁶. Одне з найвлучніших формулювань стосовно уявлення про вїтвство як про ленне землеволодіння належить перу анонімного правника з кінця XV ст., який на жадання одного з представників можновладчої родини Мельштинських, дав свою оцінку її привілеям на відібрані у них свого часу Самбір та Самбірський повіт. Оцінюючи надання Спитком з Мельштина вїтвства в Самборі наприкінці

44 У цьому відношенні цікавим може бути порівняння розвитку служебного землеволодіння у Галичині та інших пограничних регіонах Центрально-Східної Європи. Скажімо, мазовецькі князі протягом XIV–XV ст. практикували на території східного Мазовша земельні надання з обов'язком військової служби надзвичайно схожі за своїми умовами до галицьких. Однак, на відміну від донацій Владислава Опольського чи Владислава Ягайла для Галицької Русі, мазовецькі документи окреслюють ці надання як *ad communia servicia*, ніколи не вживаючи термінології феодального права (Russocki S. *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza*. Warszawa, 1961. S. 67–72).

45 Про помилковий підхід деяких істориків західноєвропейського феодалізму, який часто полягає у приписуванні середньовічним правителям якоїсь свідомої та продуманої програми феодалізації чи насадження феодальних відносин див.: Brown E. A. R. *The Tyranny of a Construct*, P. 160–161.

46 ZDM. Cz. VII. № 1964. Краків, 14 березня 1424 р.

XIV ст. якомусь Генрикові, згаданий правник підкреслює, що усі вйтівства, які локовані і надані паном з умовою служби, а не надані як запис певних грошових сум, підпадають під категорію феодального права (*Potuit tamen ad predecessores vestros ista advocacia una cum privilegio devolvi, licet non sit reempta, videlicet iure feudali. Omnes enim advocacie, quia non in censibus, sed in serviciis sunt locate, ergo respectu locandis, id est domini, qui confert sibi advocaciam et iniungit condicionem et modum servicii, obtinet ius feudali, respectu vero aliarum personarum extraneorum obtinet ius civile maydburgebse*)⁴⁷.

Однак ця оцінка анонімного юриста Мельштинських, в якій протиставлялися вйтівства *in serviciis* як такі, що підпадають нормам феодального права, вйтівствам, наданим *in censibus*, видається не зовсім правильною. Поряд з власністю солтисів та вйтів німецького права до землеволодіння на ленно-феодальному праві часто прирівнювалися такі форми надань для руської шляхти, як застави та записи сум на королівських маєтках. Зокрема, так було на Поділлі у XV ст., де модель соціальних відносин, хоча і з певним запізненням та видозмінами, формувалася за зразками, виробленими в Галицькій Русі. Маємо приклади, коли шляхта спочатку отримувала записи сум на королівських маєтках, а потім ці ж маєтки діставали статус ленного землеволодіння⁴⁸. Ще одним посереднім доказом тотожності для королівської канцелярії того часу між ленними наданнями та записами сум можуть слугувати матеріали ревізії заставлених королівських маєтків Руського воєводства з 1469 р. Під час цієї люстрації об'єктами перевірки королівських урядовців були як документи запису сум, так і надання ленного права. Однак прирівнювання таких різних за своїм походженням та характером феноменів, як надання німецького права та записи сум на королівських маєтках до феодальних, ведуть до певного семантичного вичерпання категорії феодального.

Термінологія джерел, попри вищевказані окремі спроби представити обов'язки та землеволодіння галицької шляхти в термінах уніфікованого, універсального феодального права, виказує існування значного розмаїття способів класифікувати та описувати військово-служебні групи та осіб галицького суспільства XIV–XV ст. Привілейований клас землевласників, який витворився в Галицькій Русі внаслідок королівської політики надань протягом другої половини XIV — першої половини XV ст., не був соціально однорідним, а творив своєрідну мозаїку осіб, родин та окремих груп, які різнилися статусом, обсягом привілеїв, етнічним походженням та часто специфічним саме для цих груп колом обов'язків і повинностей. Ці відмінності частково фіксували документи надань, найчастіше їхнє існування ґрунтувалося на звичаї та усному праві. Ця мозаїка соціальних позицій та залежностей знаходила відображення в різнопланових соціально-правних класифікаціях. Поряд з групами, чий статус окреслювався категоріями західного феодального права як от лени, мани та васали, вона вклю-

47 AGZ. Т. VI. № CXLVI. Велька Вєсь, 25 листопада 1496 р.

48 Грушевський М. *Барське староство...* С. 230.

чала також війтів та солтисів німецького права, князів волоського права, шляхту-зем'ян та слуг руського права, шляхту-слуг, які складали двір магнатів. Показовим у цьому відношенні може бути документ Спитка з Ярослава з 1494 р., яким той повірив своїй дружині Ядвізі з Вавжишина опіку над синами і Ярославським повітом. Документ перелічує також групи клієнтів Ярославських, які разом з повітом переходили в розпорядження Ядвіги. До складу останніх крім васалів входили солтиси і війти сіл німецького права, а також «слуги» (*cum omnibus vasallibus, advocatis, scoltetis et servis*)⁴⁹.

Те, що дана класифікація залежних груп всередині панівного класу, яка підкреслює власне різноманітне походження служебних відносин та залежностей, стосується саме Ярославської волості магнатського роду Лелевітів, є надзвичайно важливим з огляду на історіографію питання. Факти вираження відносин між Ярославськими та підлеглою їм шляхтою в категоріях ленного права слугують для частини істориків ще одним, чи не найголовнішим аргументом для ствердної відповіді на питання про існування феодалізму західноєвропейського зразка і, зокрема, ленного права, в Галичині. Ясько з Тарнова був щедро нагороджений за свою активну участь у «руських справах» після завершення успішного походу Ягайла та Ядвіги на Галицьку Русь в 1387 р. Крім уряду генерального руського старости, Яскові з Тарнова було також надано у діличну власність Ярославський повіт, однак з одним суттєвим застереженням. Згідно з привілеєм Владислава Ягайла від 27 листопада 1387 р., Ясько Тарновський був позбавлений права юрисдикції щодо шляхти, яка проживала на території цього повіту⁵⁰. Тривала протягом усього XV ст. влада цієї можновладчої родини в Ярославському повіті, яка збіглася в часі з появою таких масових джерел, як актовий матеріал перемишльських і переворських судів, дає змогу простежити аспекти взаємовідносин Ярославських та їхніх клієнтів, які є невідомими з фрагментарних повідомлень, що стосуються інших подібних можновладчих володінь. Хоча за привілеєм 1387 р. шляхта Ярославського повіту була виключена з-під юрисдикції і влади Ярославських, ця можновладча родина шляхом власних земельних надань зуміла створити на території повіту широку мережу з власних клієнтів. Тогочасні джерела найчастіше представляють стосунки Ярославських зі своїми клієнтами та права останніх на земельну власність у вигляді васально-ленних залежностей, називаючи цю категорію слуг Ярославських манами (від німецького *Lehmann*) та васалами, а сам тип такого землеволодіння — манствами. Подібно до інших приватних повітів, загальним правилом у взаємовідносинах ярославських манів зі своїми патронами було підлягання юрисдикції ярославського замку. Обов'язковою була також військова служба з наданих ленів. Манства разом з

49 Kus J. Manowie Jaroslawscy: z zagadnień stosunków lennych na Rusi Czerwonej (XIV–XV w.). *Przemyskie Zapiski Historyczne*. Przemyśl, 1985. R. III. S. 28.

50 Цит. за: Dworzaczek W. *Leliwici Tarnowscy*. Warszawa, 1971. S. 129; *Exceptis tamen baronibus, nobilibus in oedem districtu Jaroslaviensi existentibus, per quos nobis et nostris successoribus fidelitatem, obedienciam, obsequia ac iura cetera dumtaxat volumus exhibiri*. Коментар див.: Dworzaczek W. *Leliwici Tarnowscy*, 134–135; Kus J. *Manowie Jaroslawscy*, S. 23–24.

їхніми державцями, а також право суду і покарання над останніми переходили у спадок, або ставали об'єктом купівлі-продажу в межах родини Ярославських⁵¹.

Однак цей надзвичайно сильний наголос на представленні залежностей місцевої шляхти від влади Ярославських як васально-ленних був певною мірою унікальним і майже не має аналогів в історії інших приватних повітів, що існували на території Галицької Русі того часу. Володарі Галицької Русі, починаючи з середини XIV ст., постійно вдавалися до практики передачі цілих адміністративно-територіальних утворень, волостей та повітів, в умовну та приватну власність представникам руської та польської аристократії⁵². Роздавництво повітів розпочав ще Казимир Великий, надавши за час свого правління у Галичині Ряшів з повітом на користь поляка Яна Пакославіца зі Строжиськ у 1354 р. та Ланьцут з повітом руському старості Оттові з Пілчі (точної дати цього надання не знаємо, оскільки не зберігся документ донації). За угорського панування у Галичині власниками Горая, Щебрешина з повітом на Холмщині стали руські бояри Дмитро з Горая та його брат Іван з Клеця — протопласти можновладчих родин Горайських та Чурилів. У 1377 р. Людовік Анжуйський подарував їм ці володіння як винагороду за участь у поході того ж року на Волинь проти Любарта Гедиміновича і Юрія Наримунтовича, що завершився взяттям Холма і Белза. Найбільшого розмаху роздавництво повітів набуло за панування Владислава Ягайла. У цей час власниками повітів ставали як представники польського можновладства — Спитко з Мельштина (Самбір, Поділля), Ян з Тарнова (Ярослав), так і члени родини Ягеллонів та Пястів — Свидригайло (Городок, Щирець), Федір Любартович (Жидачів), Земовит Мазовецький (Жидачів). Разом з наданням повітів їхні власники отримували судову владу над осілими на їх території землевласниками та право на свій розсуд наділяти своїх клієнтів земельною власністю. Незважаючи на спроби королівської влади зберегти за собою право на певний контроль за життям таких повітів, їхні нові власники часто чулися напівнезалежними володарями на наданих їм територіях. За кількома винятками (Щебрешинський повіт Горайських) влада власників цих можновладних анклавів виявилася короткотривалою. Частина з них була конфіскована королівською владою після смерті їхніх перших володарів (Самбірський повіт Мельштинських після смерті Спитка з Мельштина; Городоцький та Щирецький повіт після смерті князя Свидригайла; Стрийський та Жидачівський після смерті князя Федора Любар-

51 Dworzaczek W. *Leliwici Tarnowscy*. S. 226, 231, 288; Kus J. *Manowie Jaroslawsicy*. S. 29, 30.

52 Про надання і статус власників повітів див.: Szaraniewicz I. *Rys wewnetrznych stosunków Galicji wschodniej w drugiej polowie piętnastego wieku*. Lwów, 1869. S. 56–58; Грушевський М. *Історія України-Руси*. Т. V. С. 39–40; Sikora F. *Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Goraja i jego rola na Rusi. Genealogia — kregi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*. Toruń, 1989. S. 84–85. Kurtyka J. *Enfeoffment and Clientship in the Late Medieval Kingdom of Poland: the Case of Red Ruthenia (Rus')*. *Questiones medii aevi novae*. Warszawa, 2000. Vol. 5. P. 272–273; Wiliamowski M. *Magnate Territories in Red Ruthenia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Origin, Development and Social Impact. On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1300–1600* / Ed. by Th. Wünsch and A. Janeczek. *Constance and Warsaw*, 2004. P. 81–104.

товича; Ланьцутський повіт Пілецьких після смерті Оттона з Пільчі), а частина втратила свій екстериторіальний статус, влившись після реформ 1430–34 рр. до складу земель Руського воєводства і перетворившись на звичайні маєткові повіти (ряшівські володіння Жешувських, Ярославський повіт Тарновських).

З погляду того, як власники повітів могли вдаватися до використання ідеологічних та правових елементів служебних відносин, взятих з цілком іншого культурного контексту, аніж у «феодальному» володінні Ярославських, показовою може бути історія володіння рідного брата Яська з Тарнова Спитка з Мельштина у Самбірському повіті. Не знаємо ані точної дати, ані документу, за яким Самбірщина перейшла до рук Мельштинських. Самбірський повіт було надано краківському воєводі, головному провіднику польської східної політики і одному з наймогутніших малопольських можновладців Спиткові з Мельштина десь наприкінці 80 — на початку 90-х років XIV ст., можливо відразу після походу Ядвіги і Ягайла на Галицьку Русь в 1387 р.⁵³ Найпізніше в листопаді 1390 р. Спитко з Мельштина вже був власником Самбірського повіту, оскільки тоді король підтвердив його володіння замками Мельштин і Самбір, а також містами Бжесько, Ксьонж і Жабно з прилеглими до них селами⁵⁴. У жовтні 1391 р. право Спитка з Мельштина на надані маєтки, в тому числі і Самбір, було підтверджене вдруге, цього разу королевою Ядвігою⁵⁵. З того часу Спитко з Мельштина у всіх своїх, а також королівських документах виступає як дідич Самбірського повіту: *heres et dominus districtus Samboriensis*⁵⁶. Фразеологія окремих документів Спитка з Мельштина показує, що сам польський можновладець намагався розглядати і легітимізувати свій дідичний статус володаря Самбірщини швидше як удільного руського князя, а не як феодального пана. Зокрема, документ від 7 грудня 1392 р., яким Спитко з Мельштина заміняв шляхтичеві Сенькові Дякові його село Яриловичі на Созань з монастирем, згадує, що Яриловичі відійшли до Спитка *cum munimentis et privilegiis ducum terrae Russie praedecessorum nostrorum*⁵⁷. Ще більш цікавим є документ з 1402 р, який видала на той час вже вдова Спитка з Мельштина Ельжбета для самбірського парафіяльного костелу. У документі покійний Спитко фігурує як *dominus et heres ducatus Samboriensis*⁵⁸. Самбір з повітом не єдине цього типу надання, яке отримав Спитко з Мельштина. Ця традиція напівудільного статусу Самбірської волості могла брати свій початок, напевно, з часу, коли володарем Самбірщини був представник Гедиміновичів Юрій Нарі-

53 Про Спитка з Мельштина див.: Dworzaczek W. *Leliwici Tarnowscy*. S. 99–127. В. Двожачек розглядає також детально політику і діяльність Спитка в Галичині (*Ibid.* S. 111–113, 124).

54 *ZDM. Cz.* VI. № 1570. Неполоміце, 28 листопада 1390 р.

55 *AGZ.* T. VI. № III. Краків, 31 жовтня 1391 р.

56 *Ibid.* № II. Самбір, 13 грудня 1390 р.

57 *ZDM. Cz.* IV. № 1102. Самбір, 7 грудня 1392 р.

58 *Materiały do historii miasta Sambora, 1390–1795* / Wyd. A. Dörflerówna. Lwów, 1936. № 5. Новий Самбір, 17 вересня 1402 р. Про титулатуру Спитка з Мельштина див. також: Dworzaczek W. *Leliwici Tarnowscy*. S. 112.

мунтович⁵⁹. Те, що Спитко з Мельштина добре усвідомлював і використовував цю традицію належності своїх повітів до домену литовських чи руських князів, добре ілюструють інші надання для цього можновладця. На піку його могутності, у 1395 р., Спиткові з Мельштина було надано *pleno iure ducali, quo ceteri nostri duces Lithuaniae et Russiae frui* Західне Поділля з замками Кам'янцем, Смотричем, Скалою, Червоногородом і Бакотою⁶⁰. Завдяки цим наданням Спитко з Мельштина посідав цілком окреме місце у тодішній владній еліті Польської Корони, наближаючись за своїм статусом власника численних волостей на Русі швидше до литовсько-руських князів з династії Гедиміновичів, ніж до пересічного малопольського магната. Цю особливість позиції власника Самбора і Поділля досить виразно передає один з пізніших литовсько-руських літописів, називаючи Спитка «князем краківським»⁶¹.

Можна припустити, що передача повітів у приватні руки внаслідок королівських надань другої половини XIV — початку XV ст. створила групу нових власників, однак заледве чи вона докорінно вплинула на тип стосунків між волосними гходами як центрами локальної влади та місцевими групами служебної шляхти, що тримала свої земельні маєтки взамін за різного роду замкові служби. «Феодалізація» відносин у окремих приватних повітах у формі ленного землевладіння, як це мало місце у володіннях Ярославських, мала часто вторинний характер щодо вже існуючої на цих землях військово-служебної організації. Остання могла мати частково давньоруську генезу, а частково — бути результатом політики вже польської влади у справі організації оборони краю на основі залучення до військової служби представників різних соціальних та етнічних груп населення⁶².

Практика надань повітів, особливо за часів Владислава Ягайла, виказує, на нашу думку, не стільки можливі впливи західноєвропейського феодального права, скільки надзвичайно сильну схожість з ситуацією в руських землях Великого князівства Литовського. З точки зору організації локальних інститутів влади та соціальних структур землі Галицької Русі та Великого князівства Литовського у другій половині XIV — на початку XV ст. становили у багатьох аспектах єдиний соціально-інституційний простір. Подібно до Галицької Русі, замки і прилеглі до них волості функціонували у Великому князівстві Литовському як ключовий елемент в організації того, що Наталя Яковенко вслід за М. Владимирським-Будановим назвала «військовою колонізацією» українських земель князівства. Ці

59 Див. Wiliamowski M. *Magnate Territories in Red Ruthenia*. P. 93.

60 Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie (далі — Archiwum Sanguszków) / Wyd. Z. L. Radziwiński. Lwów, 1887. T. 1. № XIX. Краків, 13 червня 1395 р. (документ Владислава Ягайла); ZDM. Cz. VI. № 1843. Краків, 10 липня 1395 р. (документ королеви Ядвіги).

61 Цит. за: Dworzaczek W. *Leliwici Tarnowscy*. S. 112.

62 Тезу про місцеву генезу ленних відносин у Ярославському повіті підтримував, зокрема, В. Двожачек (Dworzaczek W. *Leliwici Tarnowscy*. S. 287).

замки і волості мали важливе значення у визначенні соціальної позиції місцевих груп служебних землевласників⁶³.

Передача повітів-волостей у руки князів з пануючої династії була загально-прийнятною практикою в керуванні Великим князівством Литовським. Коли йдеться про роздавання повітів, то можна з усією певністю говорити про умовність кордону між Галицькою Руссю та руськими землями Великого князівства Литовського, що стає особливо помітно з початком панування династії Ягеллонів в обох державних утвореннях. Владислав Ягайло та інші представники його династії розглядали Галицьку Русь, Поділля чи Волинь радше як свої патримонії, незалежно від того, до якої держави вони належали, застосовуючи ідентичні, переважно почерпнуті з литовсько-руської практики, техніки влади в цих регіонах⁶⁴. Так, Владислав Ягайло у перші роки свого панування в Польській Короні надавав повіти не лише в Галичині (надання для Яна з Тарнова і, напевне, Спитка з Мельштина), але й на території Волині, як це бачимо на прикладі надання Острога разом з повітом для Федора Даниловича Острозького⁶⁵. Також обіцянка Владислава Ягайла не віддавати нікому з князів чи інших осіб у власність Львівську землю, зафіксована окремими документами з 1388 і 1389 рр., пізніше у 1392 р. була поширена на Луцьку землю⁶⁶. У випадку Поділля найбільш характерним у цьому відношенні є вже згадане надання Поділля Спиткові з Мельштина, який тримав цю область подібно до інших руських і литовських князів⁶⁷.

Сам факт наділення землею в обмін на обов'язок військової служби, як видається, не може слугувати достатнім критерієм для визначення подібного типу суспільних стосунків як васально-ленних чи феодальних. Як слушно зауважив з цього приводу відомий польський дослідник Станіслав Руссоцький, котрий обстоював тезу про місцеву генезу служебних стосунків і землеволодіння, і заперечував будь-яку серйозну роль впливів західного феодалного права у країнах Центрально-Східної Європи, принцип наділення служебників землею є настільки простим, що не існувало якої-небудь потреби запозичувати його з Захо-

63 Яковенко Н. *Українська шляхта...* С. 28–31.

64 Титул «пана і діди́ча Русі», який носили володарі Галицької Русі в період до 1430–1434 рр., надавав їхній владі, як і в Великому князівстві Литовському, радше рис, які можна віднести до патримоніальних, ніж до станових монархій.

65 Archiwum Sanguszków. Т. 1. № V. Луцьк, 1386 р.

66 AGZ. Т. II. № XVII. Люблін, 30 вересня 1388 р.; Ibid. Т. III. № L. Львів, 1 жовтня 1389 р.; Archiwum Sanguszków, Т. 1. № XIII. Львів, 16 квітня 1392 р. Пор. також коментарі: Линниченко І. А. *Черты из истории...* С. 40–41; Яковенко Н. *Українська шляхта...* С. 44. Про те, наскільки вільно Владислав Ягайло розпоряджався королівським доменом у Галицькій Русі, може свідчити хоча б факт застави Снятина, Коломиї і Покутської землі молдавським господарям взамін за позику 1000 рублів фрязького срібла (*Українські грамоти*. № 42. 1411 р.).

67 На це звернув увагу нещодавно Януш Куртика (Kurtyka J. *Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i w 1 połowie XV wieku. Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*. Kraków, 2000. Т. 1. S. 29).

ду⁶⁸. Формування служебного землеволодіння в Східній Європі відбувалося в принципово іншому соціокультурному контексті і було зумовлене принципово іншими обставинами, ніж це мало місце у випадку феодальних стосунків у Західній Європі⁶⁹. Зокрема, відносно рання централізація державної влади в країнах Центрально-Східної Європи XIV–XV ст. дозволяла володарям зберігати безпосередній контроль над усіма групами служебного рицарства та земельними ресурсами. Це було головною перешкодою для виникнення всередині рицарства розгалуженої вертикальної ієрархії залежностей, передовсім ленно-васальних стосунків західного типу та зумовлювало маргінальність подібних форм соціальних зв'язків у регіоні⁷⁰.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ
Central European University

68 Russocki S. Instytucje — wpływy — kultura: warunkowe nadania ziemi w procesie centralizacji feudalnych monarchii Środkowo-Wschodniej Europy późnego średniowiecza. *Przegląd Humanistyczny*. Warszawa, 1984. R. XXVIII. № 1. S. 12.

69 Яковенко Н. *Українська шляхта...* С. 31.

70 Gawlas S. Dlaczego w Polsce nie było feudalizmu lennego. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. Warszawa, 1998. T. LVIII: Feudalizm w Europie średniowiecznej i nowożytnej. S. 101–123; Eiusd. Polska Kazimierza Wielkiego a inne monarchie Europy Środkowo-Wschodniej — możliwości i granice modernizacji władzy. *Modernizacja struktur władzy w warunkach opóźnienia: Europa Środkowa i Wschodnia na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych* / Red. M. Dygo, S. Gawlas, H. Grala. Warszawa, 1999. S. 16.